

БОМБАШКА АФЕРА И ЦРНОГОРСКА НАРОДНА СКУПШТИНА

Књаз Никола је крајем 1905. године Црној Гори „даровао“ октроисани устав, који упркос својим великим мањкавостима означава крупан догађај у црногорској политичкој историји. Устав је омогућио политичке, уставне и парламентарне борбе у Црној Гори, увукао широке масе у политику.

У јесен 1906. године изабрана је Црногорска народна скупштина за период 1906—1910. године. У њеним редовима запажа се либерална група посланика, која се залагала за увођење у Црној Гори демократских грађанских права, виш него што је то дозвољавао књажев октроисани устав. Та је група у Скупштини чинила већину и основала је „Клуб народних посланика“. У Скупштини су пале оштре критике на адресу дотадашње унутрашње и спољне политике Црне Горе, које су индиректно погађале и књаза. Клуб је послужио као основ за формирање Народне странке (у народу зване Клубаши) првих мјесеци 1907. године. Странка је донијела програм, који је потписало 38 посланика, од 76 колико их је Скупштина имала (рачунајући ту и 14 који су по свом положају улазили у Скупштину). То је била прва грађанска странка у Црној Гори. Више у Црној Гори није било политичких странака, него само њихови зачеци и политичке групе.

Књаз, навикао на аутократски начин владања, није се могао мирити са чињеницом да му Скупштина „отима“ власт, па је и отворено и закулисно повео борбу против ње. Смјењује владе скупштинске већине, прво Марка Радуловића, а затим Андрије Радовића, У априлу 1907. године одлаже рад Скупштине и именује владу са предсједником Лазаром Томановићем. У јулу 1907. распушта Народну скупштину и расписује изборе за крај септембра исте године. При томе заузима одлучан став да ниједан присталица Народне странке не може бити изабран у Скупштину. У земљи се разбуктавају политичке страсти, прогоне се присталице Народне странке, настају бјекства из земље. Власти забрањују орган странке *Народна мисао*, који излази у Никшићу, и руше његову штампарију. Вођство Народне странке апстинира од избора. Због политике коју књаз спроводи, настаје велико незадовољство међу црногорском универзитетском омладином и емиграцијом у Београду, код које се родила мисао о набавци бом-

би и његовом упућивању у Црну Гору. Бомбе је набавио студент Тодор Божовић, преко свог рођака члана Комитета за организовање и слање комитских чета на турску територију. Међутим, Стеван Рајковић, типограф коме је повјерено да те бомбе из Београда пренесе у Боку, својевољно их је однио на Цетиње и предао црногорским властима 5. XI 1907.¹

На свечаној сједници новоизабране Народне скупштине од 28. новембра, књаз Никола је прочитао Пријестону бесједу и на првоме мјесту објаснио разлоге који су га руководили да распусти Народну скупштину изабрану за период 1906—1910. Он је јасно подвукао да устав није дао за то да се расписује и троши народна снага у партијским борбама. Са жаљењем констатује да су поједини елементи из прошле Народне скупштине пошли странпутицо ми так оизневјерили његове и народне наде полагање у Народну скупштину. Пошто су те наде изневјерене и Скупштина све упорније ишла „кобнијем правцем“ и којим је доспјела у позицију да није више могућности за њен рад, он се послужио правом које му даје устав и распустио Скупштину. На крају бесједе саопштио је да су откривене бомбе. „Ових дана откривено је припремање за ужасни покушај, да се Црна Гора обезглави, преда власти анархије и униште заједничке тековине Мога народа и Мога дома“.² Краљ је ту аферу са бомбама желио да искористи у два циља: 1) да поведе одлучну борбу против присталица Народне странке, оптужујући их да су спремали „револуцију“ у Црној Гори да би уништили њега и његову династију, 2) оптужио је званичну Србију да помаже црногорску Народну странку, црногорске студенте и емигранте у Београду и подстиче кампању српских листова против њега и његовог режима.

На сједници Скупштине од 29. новембра, посланик Саво Кривокапић је прије преласка на дневни ред упутио предсједнику Скупштине Лабуду Гојнићу питање шта је учињено „са оним зликовцима, изродима и издајницима“ који су покушали да униште највише светиње Црне Горе и предложио Скупштини да изрази богу захвалност што је спасио Црну Гору од уништења. Кривокапић је затражио од Скупштине да преузме иницијативу и да се против опозиције предузму најстроже мјере. Предсједник је одговорио да он зна оно што и остали посланици, а то је: бомбе су нађене код Стевана Рајковића и Васа Ђулафића, бившег народног посланика и члана Народног клуба, који их је донио преко турске територије Новопазарског Санцака, посебно нагласивши: да „је најжалосније за сваког поштеног Црногорца, а без

¹ Бомбашку аферу и политички живот у Црној Гори у периоду 1905 — 1912. најисцрпније обрађује Никола Шкерковић у дјелу „Црна Гора на свитку XX вијека“ (Београд 1964). Шкерковић наводи и осталу литературу о бомбашкој афери.

² Стенографске биљешке о раду Црногорске народне скупштине 1907. године, Цетиње 1909, 21 — 24.

сумње за сваког Србина, то је, да су те бомбе донесене из Краљевине Србије, из њене пријестонице Биограда“. Лабуд Гојнић, по струци правник, иначе човјек реакционарних схватања и одан књажев присталица, одлучно се залагао за бескомпромисни обрачун са опозицијом у Црној Гори, коју су чиниле присталице Народне странке. Њему се чинило да влада Томановића није енергична и да „поступа у рукавицама“, јер се бомбе нијесу могле набавити „без претходно спремљеног земљишта“ у Црној Гори, што другим ријечима значи да су присталице Народне странке ангажоване у цијелој ствари.³

На критику предсједника Скупштине одговорио је Лазар Томановић. Он је изјавио да је влада поступила по закону и ствар је предала обласној управи на Цетињу ради ислеђења. Међутим, он је истакао да постоји проблем који се поставља пред Народну скупштину, а то је: који суд треба да суди окривљеним. По Уставу и Закону о кривичном поступку имао је судити Обласни суд на Цетињу, али пошто је ствар изванредне природе — рекао је предсједник — потребно је да ствар узме у поступак посебни или нарочити суд, па је влада мишљења да Скупштини поднесе на усвајање предлог Закона о нарочитом Суду „и да се ствар одмах преда томе суду“.⁴

Потом се у Скупштини развила дебата, у којој је узело учешћа више посланика. Истакнути парламентарца Саво Вулетић је изјавио да се догодило оно што нико у Црној Гори није никад очекивао, иако се на Цетињу у току љета више пута чујало о бомбама. Вулетић, међутим, каже да — иако су бомбе донесене из Србије, „што је заиста жалосно“, — не треба окривити онога који није кривац — „Народ српски у Србији и цјелокупна Србија“. Такође препоручује опрезност приликом суђења осумњиченим Црногорцима.⁵ Вулетића је подржао црногорски митрополит Митрофан Бан. Он је оштро судио црногорске студенте и емигранте у Београду, изражавајући жаљење што су бомбе донесене из пријестонице Србије и опомиње да се у цијелој ствари поступи разумно и обазриво. „Ми не треба да судимо српски народ, то су наша браћа. Њихова је прошлост као и наша; они сви осуђују ово дјело“ Митрополит сматра да је београдска полиција могла знати за бомбе, јер су поједини људи на Цетињу добијали анонимна писма из Београда „о догађају, који се припрема“.

Јован Пламенац, министар просвјете и црквених послова и један од најближих књажевских сарадника, изјавио је: „ако не у овој мјери, то ипак осјећали смо поодавно, да се доиста нешто иза брда ваља“. Влада је била у стању да још у току јуна и јула

³ Исто, 32 — 33.

⁴ Исто, 34.

⁵ Исто, „Видимо да фактички имаде изрода и у Србији и код нас, који су се прихватили завјере, али не треба да будемо таквог срца, па да осудимо оне које у први моменат замишљамо као чиниоце овог злочина“.

примијети „да се нешто спрема противу постојећег рада у земљи“, и она је најсавјесније и најенергичније радила да се похватају законци „тога кобног плана“. Ствари иду својим током и брже се на њима не може радити, јер је завјера раширена у три државе: Црној Гори, Србији и Аустро-Угарској. Скупштини ће бити поднесен на усвајање предлог о образовању нарочитог суда ради суђења завјереницима против врховне државне управе. Такви закони, рекао је Пламенац, постоје и у другим државама, на примјер у Француској и Бугарској.

Мирко Мијушковић је подржао предлог Сава Вулетића и предложио да Скупштина настави рад према дневном реду, а касније ће се расправљати о томе да ли ће предлог о доношењу закона о нарочитом суду потећи иницијативом владе или Народне скупштине. Посланици су, међутим, акламацијом тражили да такав предлог влада поднесе. Формиран је и скупштински одбор за проучавање владиног предлога.⁶

Нарочито пада у очи чињеница да су сви учесници ове расправе истакли да се већ у току љета 1907. чујало о завјери у Београду и да су отуда очекиване бомбе. То је утолико интересантније што данас располажемо подацима о томе да у току љета 1907. године црногорски студенти и емигранти у Београду нијесу ковали завјеру. Бомбе су набављене тек у октобру, када су бјегунци из Црне Горе доносили у Београд алармантне вјести о стању у својој земљи. Према томе, књажев режим тражио је овом дебатом само повод за драстични обрачун са присталицама Народне странке. У читавој тој ствари имала је доста удјела и аустроугарска обавјештајна служба.

У Адреси којом је Скупштина одговорила на књажеву бесједу говори се и о афери с бомбама. Народна скупштина је изјавила да разумије књажеве побуде за давање устава Црној Гори и да се потпуно слаже са његовим ставом да устав није дат са циљем да се народ цијепа на политичке таборе. У Адреси се, међутим, изјављује да Скупштини тешко пада рад већине посланика претходног сазива, у коме су главну ријеч водили они елементи који су по својој спремности и моралној вриједности морали бити у позадини. Зато прошла Скупштина није оправдала наде књаза и народа — „руковођена у већини најлошијим елементима, све даље је ишла кобнијем правцем“. Зато се у потпуности одобрава књажева одлука о распуштању претходне Скупштине. Оштро се осуђује „паклени план“ црногорских студената и присталица Народне странке који је ишао за тим да се „Црна Гора обезглави“ и најодлучније се тражи да се издајници казне онако како то заслужују и „како неумитна правда захтијева“.⁷

Извјестилац одбора поп Илија Капичић прочитао је 9. децембра владин „Пројект закона за суђење анархистичких злочина“. О предлогу је вођена доста исцрпна дебата. Расправљало се

⁶ Исто, 36. У скупштини су се чуло: „Доље издајници“.

⁷ Исто, 142 — 148.

о два битна питања: 1) који суд треба да суди и 2) о 2. члану Закона који се односи на састав суда. Према владином предлогу, у Нарочити суд улазе: предсједник и чланови Великог суда, предсједник и чланови Државног савјета, предсједник и чланови обласних судова или њихови замјеници и два официра командирског (мајорског) или вишег чина које на предлог министра правде књаз именује указом, Скупштински одбор предложио је да Скупштина именује у суд још пет људи из народа.

Посланик Саво Вулетић изјавио је да је „тврдог увјерења“ да би најбоље било да цијелу ствар узме редовни суд, тим прије што влада у своје вријеме није огласила ванредно стање у земљи и образовала пријеки суд. Али се ипак сагласио са тим да се образује нарочити суд зато што ниједан од обласних судова (њих 5) не би био у стању да поменути ствар узме у суђење. Он је износио и друге разлоге који не иду у прилог образовању посебног суда и позвао Скупштину да буде обазрива при доношењу одлуке о томе какав треба да буде тај суд. Упозорио је на реакције европског јавног мњења, особито српског и хрватског. „Мало је листова на свијету“, рекао је он, „који не третирају питања о афери с бомбама код нас, и треба признати, да је велики дио тих листова у овом питању против званичне Црне Горе. Значи, да јавно мњење са затегнутошћу прати ово питање, и то с антипатијом према нашој држави, особито према нашој влади, те поред осталог и с тога треба овај Суд тако удесити, да му се с оправданошћу ни с које стране не може замјерити“. По његовоме мишљењу, у нарочити суд требало би да уђу само професионалне судије: 4 судије Великог суда и 5 предсједника обласних судова. Он моли посланике да приме његов предлог, „те да наша држава поступи у овом питању, као цивилизована земља“.⁸

Предлогу Вулетића енергично се успротивио извјестилац Скупштинског одбора поп Капичић. Њега није интересовало шта ће рећи европско јавно мњење, за њега није важно ни то да ли ће у ванредном суду бити 20 или 30 људи, него да се — како је рекао — народна правда задовољи, „јер народ живи за милост и по милости свога Господара“. Упозорава посланике да имају у виду чињеницу „да је овдје грозила пропаст земљи, да нема Црне Горе“. Он је позвао Народну скупштину да подржи мишљење Одбора „и да испуни жељу народа црногорског“.

Министар финансија Душан Вукотић залагао се да Скупштина прихвати владин предлог и за то је дао образложење. Влада је могла да објави ванредно стање и образује пријеки суд, али то није учинила, него је нашла као најбоље рјешење да Скупштини поднесе на усвајање пројект закона о нарочитом суду и сматра да је тиме правда заступљена. Велики суд је највише судско тијело у земљи, а предсједници обласних судова суде у првој и другој инстанци, а Државни савјет је највише администра-

⁸ Исто, 153 — 154.

тивно тијело у земљи и изриче највише административне казне. Уз то, у Државном савјету налазе се људи спремни и способни. Официре је влада предложила као познаваоце војне струке, јер у току процеса може бити ствари чисто војнога карактера. Вукотих се није сложио са предлогом Одбора да Скупштина именује још 5 људи за овај суд, нити са тим да се поставља указом у „овом суду“.⁹

Јанко Спасојевић се успротивио образовању нарочитог суда, залажући се за то да се суђење одржи у Обласном суду на Цетињу, пошто не види разлога да правда тиме не би била задовољена, јер постоји и Велики суд као посљедња судска истанца. Он је рекао: „Ја сам против образовања тога Суда и мислим, да треба да се ствар преда на суђење редовним судовима“. (Образовање нарочитог суда било је, иначе, у супротности са црногорским позитивним законима). Павле Вујисић није дијелио мишљење оних који су сматрали да Државни савјет не треба да уђе у суд и залагао се за то да се у потпуности прихвати владин предлог. У дужем излагању Ђорђије Милановић је нагласио да би било логичније да цијела ствар иде редовним путем, али ипак стаје на страну већине скупштине, јер је случај који се десио у Црној Гори јединствен откада она постоји. У потпуности није прихватио владин предлог, пошто је био против тога да у суд уђу официри. Ристо Бошковић је у потпуности био за владин предлог. Професор Живко Драговић је такође био против тога да у суд уђу виши официри и 5 представника из народа, како је то предложио Одбор, јер му је такав суд лично на пороту. „У Црној Гори нема треће чињенице, у њој су само двије чињенице, и то — Господар и народ“. И Мирко Мијушковић је у ширем образложењу казао да обласни судови нијесу састављени онако како би требало да буду по новом кривичном закону. Судије у тим судовима немају довољно стручне и школске спреме. Зато предлаже да се усвоји закон о нарочитом суду. Онима који су изјављивали да не треба водити рачуна о реаговању европске јавности Мијушковић је рекао да у томе гријеше. „Ја мислим“, рекао је он, „да се мора гледати на суједство, да се мора гледати на свијет. Ми смо правна држава и морамо као такви водити рачуна шта ће о нама рећи Европа, шта ће рећи просвијетљени свијет. Осим тога, наша Отаџбина, Црна Гора, има свој историјски позив, што је јако истакнуто у Адреси. Црна Гора мора рачунати с тим шта ће о њој рећи страни свијет, шта ће о њој рећи наша потлачена браћа по разним крајевима“. Он сматра да се суђењу никако не смије дати политичко обиљежје. Народна скупштина треба да остави судске ствари онима којима је то професија. Суд треба да буде састављен од стручних људи. Државни савјет не би смио ући у суд, јер „носи чисто политичко обиљежје“, што поткрепљу-

⁹ Исто, 154 — 156.

је тиме да су прије извјесног времена пензионисани чланови Државног савјета „из политичких разлога, јер је то захтијевала политичка потреба“, По његовоме мишљењу, Државни савјет не би смио ући у суд још из једног разлога: тамо има људи за које се може рећи да су заинтересовани, „па би се рекло, да су ту постављени, да буду целати онијема, који су против појединих од њих радили“. Још више је Мијушковић био против тога да у суд уђу два виша официра и 5 представника из народа.¹⁰

За то да се ствар преда редовном суду у начелу је био и истакнути правник Мило Дожић. Он је имао у виду и то што се говори како су бомбе биле намијењене и за Велики суд и Државни савјет, или бар за неке чланове из тих институција. Зато је, и као човјек и као судија, сматрао да ствар треба предати редовном суду, јер нико не каже да је и обласним судовима која бомба била намијењена. Међутим, због изванредне ситуације, одлучује се за ванредни суд. Ипак, с обзиром на природу ствари, усуглашава се са тим да у суд уђе и Државни савјет, али не прихвата предлог за именовање личности, него само установа, па је зато против одборског предлога, као и предлога да у суд уђу два виша официра.¹¹

Вуко Кривокапић, индустријалац из Никшића, вјероватно у договору са књазом и предсјдником владе, поднио је свој предлог, који гласи: „Овај нарочити суд састављаће предсједник и чланови Великог суда, предсједник и чланови Државног савјета, предсједници обласних судова или њихови замјеници“. Са предлогом Кривокапића није се сложио Саво Вулетић, па је пред Скупштину изишао са својим предлогом: „Овај нарочити суд састављаће: предсједник и чланови Великог суда и предсједници обласних судова и њихови заступници“. Према том предлогу, у суд не би могли ући чланови Државног савјета, као ни официри и пет личности из народа.

У Скупштини се развила веома жива дискусија, у којој је узело учешћа неколико посланика и чланова владе: Живко Драговић, Мило Дожић, Душан Вукотић, Ђуро Дреџун, Јанко Спасојевић, Ристо Поповић, Лазар Томановић, Мирко Мијушковић. Расправа је вођена и поводом неких других, мање важних питања из предложеног закона. Ристо Поповић је дао шире образложење о појединим питањима која су се појавила током расправе. Он се залагао за предлог Кривокапића.

Тако су се пред Скупштином нашла три предлога: Одборов, Кривокапићев и Вулетићев. Гласање у начелу и појединостима

¹⁰ Исто, 159 — 163.

¹¹ Исто, 164 — 165. — У дебати Дожић је, између осталог, рекао и ово: „Али збиља како је ванредна ствар, и како је ови паклени план, ванредан бар за Црну Гору — јер до сада нико у Црној Гори није могао нити у сну снити, да би се овако што могло овдје икада појавити. . . Жеља је и Народног представништва, узвишеног Господара, владе и цијелог црногорског народа да кривци искусе заслужену казну, а да нико крив не страда“.

обављено је 10. децембра и прихваћен је предлог Кривокапића, за који су били и Влада и предсједник Скупштине. Од 58 посланика, колико их је било присутно, за предлог је гласало 57, а 1 против¹² (Јанко Спасојевић).

Будући да је Скупштина изабрана по жељи књаза Николе, није могла ни донијети одлуку друкчију од оне какву је желио њен господар, иако је, као што смо видјели, било и посланика који су интимно сматрали да ствар треба предати на поступак редовном суду, а још више оних који су били зато да нарочити суд буде састављен од професионалних судија.

Суђење окривљенима одржано је од 25. маја до 13. јуна 1903. године, и то, по специјално за то донијетом закону, чији текст дајемо у прилогу.

Др Новица Ракочевић

П Р И Л О Г

ЗАКОН О УСТРОЈСТВУ СУДА ЗА СУЂЕЊУ АНАРХИСТИЧКИХ ЗЛОЧИНА, ДОНОСИМ У ЦЈЕЛИНИ

Члан 1.

Поводом анархистичког предузећа противу Владалачког Дома и постојећег стања у Црној Гори, откривеног 23. октобра ове 1907. године, образује се Нарочити Суд за суђење овога и сличнијех злочина

Члан 2.

Овај Нарочити Суд састављаће предсједник и чланови Великог Суда, предсједник и чланови Државног Савјета и предсједници обласних судова или њихови заступници.

Члан 3.

У случају да је који од гореименованих чланова спријечен било којим начином, замијениће се овако: а) члана Великог Суда или Државног Савјетника замијениће секретариј по реду старјешинства; б) Предсједник обласних судова или њихове заступнике најстарији судија.

Члан 4.

Секретара Суда именује Књаза Господар на предлог Министра Правде, а потребан број писара одређује на захтјев Суда такође Министар Правде.

Члан 5.

Тако састављен Суд бира себи предсједника и два иследна судије, који ће бити у исто вријеме и државни тужиоци.

¹² Исто, 167 — 173, 176 — 179.

¹³ Исто, 152, Глас Црногорца. бр 54, 1./14/ХИ 1907.

Члан 6.

Суд рјешава већином гласова, држећи се уобичајеног судског поступка и прописа Кривичног Закона.

Рјешења Суда пуноважна су, кад је присутно најмање осам Судија.

Члан 7.

Суд ће своје сједнице држати на Цетињу; противу његових пресуда и рјешења нема мјеста апелацији, а суђење ће бити јавно.

Члан 8.

Овај закон стаје на снагу, кад га Књаз Господар потпише а важиће све док не буде надлежно укинут.

Препоручујемо нашем Министру Правде да овај Закон обнародује, а свима Нашим Министрима да се о извршењу његову старају, властима пак заповиједамо, да по њему поступају, а свима и сваком да му се покорвају“.